

УДК 37(504):17:111.852

Лариса Лук'янова, Світлана Лапасенко

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

Зміна системи цінностей, у тому числі світоглядних, які необхідні суспільству для реалізації переходу до стійкого розвитку, зумовили розробку ключових екологічних категорій: світогляду, культури, свідомості, мислення тощо. Серед них мораль посідає одне з провідних місць.

На підтвердження доцільності такої точки зору можна навести аргумент, що процес переходу суспільства на вищий щабель у відносинах із природою, з одного боку, спонукає до розв'язання економічних, соціальних, технічних і технологічних проблем, а з другого – висуває необхідність створення абсолютно нової системи морально-духовних цінностей. Саме така система покликана сприяти переорієнтації розвитку суспільства у площину нових пріоритетів, де людина разом з іншими живими істотами є однією зі складових біосфери.

Піднесення значення цієї проблеми вчені пояснюють тим, що відсутність етики поведінки суспільства й окремої людини у стосунках із природою творить відсутність сталої економіки, належної якості життя, негативно впливає на добробут людей. Тому етика, підкреслюють науковці, для соціуму є як емоційно-чуттєвим, духовно-моральним, так і раціональним чинником [2, с. 325]. Як розв'язання сучасних екологічних проблем не можна досягти поза відповідним соціокультурним контекстом, так не можна сподіватися, що соціокультурні проблеми та проблеми духовності сьогодні можна успішно розв'язувати, залишаючи поза належною увагою вирішення екологічних проблем [5, с. 89]. Таким чином, лише докорінна зміна раціонально-прагматичних пріоритетів у ставленні до навколишнього світу на пріоритети гуманітарно-етичні в змозі утримати цивілізацію на шляху гармонійного розвитку та запобігти поширенню глобальної екологічної кризи.

Реалії сьогодення поставили людство перед необхідністю позбутися багатьох попередніх постулатів, натомість висунути нові сумірні з людськими цінностями. На думку українських філософів, насамперед “це стосується екології, безпосереднє завдання якої – окреслити місце людини у доквіллі і змалювати перспективу її існування. Знання, отримане з різних напрямів цієї науки, має бути зважене на терезах не

лише істини та достовірності, а й добра, краси, зла, ганьби, буття” [6, с. 260-261], тобто категорій, які є безпосередньо предметним полем етики – науки, що вивчає моральні чинники, через які відбувається регламентація моральних категорій.

Для нас прийнятною є точка зору, відповідно до якої призначення етики полягає не лише в тому, щоб аргументувати наявну життєву ситуацію, а й віднайти шлях до досягнення гармонії і добра. За таких умов мораль витлумачується як єдино можливий спосіб буття людини, реалізації людської сутності та гідності. Водночас, як наголошують учені, явища моралі виділити в чистому вигляді неможливо через їх здатність органічно інкорпоруватися і “розчинятися” в усіх фрагментах людського буття. Такі етичні категорії, як “добро”, “зло”, “справедливість” і “несправедливість” стають необхідними для осмислення процесів наукового, екологічного, економічного, політичного та побутового характеру.

Сучасне людство досягло такого ступеня розвитку, коли його вплив на навколишнє середовище не може залишатися безконтрольним, відповідно виникають зміни й у вирішенні низки моральних проблем, пов'язаних із навколишнім середовищем, які, у свою чергу, спонукають до зміни антропоцентричної парадигми й повернення системи ставлення до світу на екоцентричні засади у ставленні як до окремої людини, так і до кожної живої істоти.

У нашому дослідженні ми керуємося положенням, за якими етичні чинники як провідні категорії теорії моралі детермінують поведінку людини, її вчинки, що безпосередньо залежить і від світоглядної позиції самої людини.

Ми погоджуємося з точкою зору як із загальноприйнятною, що усвідомлення етики та моралі як соціально-історичного явища потребують урахування комплексу морально-етичних норм та оцінок суспільства, які змінювалися з перебігом історії та залежали від соціально-історичних умов життєдіяльності людей, суспільно-соціальних зв'язків, класового розподілу. Разом із тим, усталеною позицією вважається усвідомлення моральності як синоніму мудрості, а моральної поведінки – як наслідку накопичених знань про навколишній світ. Тобто можна вважати, що мораль постає узагальненим досвідом попередніх поколінь, котрий, з одного боку, регламентує ставлення суспільства до свого природного середовища, а з іншого – відображає рівень усвідомленості цих взаємовідносин.

Наразі глобальною помилкою людства вважається моральне відлучення людини від природи, яке набуло катастрофічних масштабів у минулому столітті. Природа – єдиний матеріальний і біологічний

чинник, так само, як і єдина умова існування та життєдіяльності людини, його сучасного і майбутнього. Відповідно людина, яка має сформовану екологічну етику й екологічний світогляд, може об'єктивно вирішувати проблеми взаємовідносин із природою. Такий підхід вказує на доцільність звернення до мудрості наших предків із тим, щоб навчитися у них шанобливого ставлення до природи, втраченого наразі сучасниками, адже світогляд народу формується через урахування зразків традиційної національної культури. Культура природокористування визначає рівень сформованості взаємодії суспільства і природи, який здатний виявляється у різних формах.

Етичні норми як регулятивні засади у сфері взаємодії людини і навколишнього природного середовища виникли на початкових етапах існування суспільства. Вони залежали від суспільного буття й економічного базису, відповідно зміни, які відбувалися у суспільному устрої, втілювалися в етичних вимогах, що віддзеркалювалися у формі звичаїв, традицій, забобонів як невід'ємні елементи етнокультури. Такий спосіб регламентації відносин був досить ефективним, але лише з урахуванням обсягу впливу, що здійснювався на довкілля на початкових етапах взаємодії людини з природою.

У контексті досліджуваної проблеми особливого сенсу набувають твердження, відповідно до яких моральні цінності, з одного боку, є простими й очевидними, однак з іншого – їх простота і самоочевидність завжди перебувала в суперечності з дійсністю, що робило моральні цінності предметом гострих дискусій і спонукало людство до моральних пошуків. Тобто простим та очевидним є те, що не можна вбивати тварин, нищити рослинність, необхідно з дитинства виховувати шанобливе ставлення до всього, що нас оточує, але якраз у повсякденному житті дуже важко дотримуватися цих простих істин.

У колективній роботі українських учених “Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз” підкреслюється, що складність шляху людства у майбутнє полягає в повсякденному дотримванні простої вимоги: людина не повинна вживати більше того, що вона здатна зробити і виробити, а народи не повинні брати у природи більше того, що вони спроможні відтворити і виростити [9, с. 6]. Безумовно, втілити у життя ці, здавалося би, банальні принципи не просто, але іншого для нормального життя і розвитку в майбутньому не дано.

Розглядаючи витoki змісту поняття екологічної свідомості та законів його формування, російські вчені В. У. Медведєв і Л. А. Алдашева акцентують увагу на такому явищі (вони його називають “загадкою”), як не-

виправдана агресивна поведінка сучасної людини у ставленні до природи, пояснення якої вони вбачають у збоченій мотивації, а всі подібні дії людини об'єднують під назвою “неусвідомлений вандалізм” [7, с. 45].

На думку М. Кисельова і Ф. Канака, сьогодні екологія зробила реальний крок до зняття в межах сучасної науки розриву між серцем і розумом, і людина в сучасному екознанні трактується не як центр Всесвіту або володар світу, не як сторонній спостерігач у природі, а як істота, яка усвідомлює необхідність поновлення втраченого відчуття єдності з природою. Досить відчутно виявляється тенденція звернення до невластивих класичній науці компонентів – інтуїції, духовності, обов'язку, відповідальності [5, с. 36-37].

Таким чином, є підстави наголосити, що саме сучасна екологічна ситуація потребує докорінного перегляду поглядів на природу як на об'єкт, із яким людина пов'язана на душевно-духовному рівні, тоді як екологічні знання нададуть можливість усвідомити, що поступове знищення природи, яке починається з нехтування цінності окремого організму або відмовою у життєвій необхідності певному природному процесу, може призвести до непередбачуваних наслідків у духовній організації самої людини.

На думку М. М. Кисельова, експлуатація природи (у тому числі своєї власної) призводить до того, що людина збіднює себе не лише у фізіологічному відношенні, а й у духовному. Прогресуюча руйнація навколишнього середовища є безумовним проявом порушення зв'язку між природними та духовними компонентами людського буття, посилює сум'яття в людській душі [4].

Отже, саме зараз, коли йдеться про час історично зворотній (В. Крисаченко), феномени духовного неминуче постають перед людиною як проблема особистого й історичного розвитку. Нині аргументація “від духовності” застосовується не лише в суспільствознавстві й гуманітаристиці, а й в освітньо-виховній царині. Відтак сучасність висуває перед освітою завдання – виховати *homo ecologicum* (М. Кисельов), що не є тотожним поняттю *homo sapiens*, а має органічно поєднувати риси *homo sensus* – людини, яка відчуває, *homo pulcher* – людини прекрасної.

У контексті нашого дослідження особливої значущості набувають твердження представника еволюційної етики Майкла Рьюза, відповідно до яких мораль є певним засобом адаптації людини до оточуючого світу, певним джерелом стимулів і мотивів та зумовлюється наявністю необхідних для етичної поведінки здібностей, які втілюються у здатності робити

ціннісні судження; вмінні передбачати наслідки своїх дій; навичках обирати для виконання засіб дій серед існуючих альтернативних варіантів.

В. Р. Бганба-Церера визначає мораль як вагомий засіб регулювання діяльності людини [1, с. 43]. Але, з точки зору моральності, як правило, оцінювалися виробництво, наука, політика, побут, а діяльність людини, спрямована на опанування природи, немов би залишалась осторонь. За реаліями сьогодення виникла потреба розширити предметне коло етики через її перетинання з екологією, що правомірно через становлення екологічної етики.

Засновником екологічної етики вважають німецького філософа Альберта Швейцера. Його етика ґрунтується на усвідомленні, що моральною є людина, яка поважає інше життя і завжди прийде йому на допомогу. За його твердженням, помилкою усіх існуючих етик було те, що вони брали до уваги лише ставлення людини до людини, хоча у дійсності мова має йти про те, як ставиться людина до всього, що її оточує, а головним принципом моральності є служіння збереженню і розвитку життя.

Аналізуючи поняття екологічної етики, не можна не брати до уваги її зв'язок із практичною діяльністю людей, соціальну роль у формуванні світогляду. Саме сучасна екологічна етика, на думку українських філософів, бере на себе відповідальність за добробут людей, їх прийдешніх поколінь, а також усіх інших форм життя. Всупереч глобальним загрозам сучасності вона пропонує суттєві ціннісні переорієнтації свідомості у напрямі культивування поваги і любові до природи, відмову від традиційних споживацьких установок.

На сучасному етапі розвитку наукових знань і соціальної практики, підкреслює М. Хилько, екологічна етика є своєрідною мірою сутності людини, її гідності [12, с. 29]. Наголошуючи увагу на проблемах біосфери та всього живого, вона створює передумови дій, зорієнтованих на збереження та розвиток людського природного буття. Вона відображає становлення нової форми свідомості, що синтезує глобальне бачення людиною природи зі справжніми гуманістичними цінностями. Завдяки екологічній етиці такі абстрактно-теоретичні положення, як єдність людства, спільність долі всіх людей, набувають практичного значення.

Дослідники звертають увагу на те, що головний сенс екологічної етики полягає не у регламентації вчинків людини, а у залученні до світогляду таких знань про природу, які б слугували основою правильної поведінки по відношенню до неї. "Сьогоднішня екологічна етика є усвідомленням не лише не робити зло тварині, рослині, землі,

воді, повітрю, але повинна формувати почуття моральної турботи за збереження і розвиток усього живого" [2, с. 324].

Обґрунтовуючи філософські аспекти екологічних проблем, німецький філософ В. Хесле зазначає, що сутність етичної проблеми в екологічну епоху зовсім не обмежується обґрунтуванням нових норм. Він підкреслює, що майже всі погоджуються з тим, що ми маємо зберігати нашу планету живою не лише заради себе, але й заради прийдешніх поколінь [11, с. 91], але дуже складно змусити людину діяти і поводитися відповідним чином. Характеризуючи причини екологічної кризи, вчений наголошує, що, по-перше, ми не усвідомлюємо того, що творимо, а, по-друге, у нас відсутня система стимулів, яка здатна змінити нашу поведінку.

Таким чином, обґрунтовуючи впровадження основних чинників екологічної етики в професійній діяльності та повсякденному житті, ми виходили з твердження, що екологічна некомпетентність людей у наш час є більш небезпечною, ніж технологічна. Раціональне, екологічно обґрунтоване природокористування можливе лише за умов масової екологічної грамотності. Ми наголошуємо на необхідності формування усвідомлення того, що всі природні об'єкти мають бути віднесені до рівних у самооцінці людини, виступати для особистості повноправними партнерами. Впродовж життя у людини можуть змінюватися погляди, ставлення, цінності, але усвідомлюваність рівноцінності усіх живих об'єктів не може залежати ні від віку, ні від соціального статусу, не від специфіки професії.

Наразі виникають підстави стверджувати, що одним із найістотніших виявів узагальненої компетентності сучасної людини є екологічна компетентність.

Ми вважаємо, що в межах екологічної етики відбувається свідомо відмова від існування у технократичному суспільстві, позбавленому моральних засад і милосердя. Саме в межах екологічної етики відбуватиметься реалізація прагнення до етики і моралі, які можуть ґрунтуватися не стільки на індивідуальних цінностях, скільки на усвідомленій адаптації людства як глобальної системи, до умов навколишнього середовища. Тобто, за твердженням М. М. Моїссєва, мова йде про поновлення гармонії з біосферою, яку людство мало у далекому минулому і без якої воно позбавлене майбутнього. У межах такої ко-еволюції активність людини визначатиметься двома типами імперативів: 1) екологічного імперативу – сукупності умов, додержання яких є обов'язковою для всіх людей, що живуть на Землі; 2) мораль-

ного імперативу як сукупності моральних засад планетарного суспільства XXI ст. [8, с. 9-10].

Вивчення засад екологічної етики дає підстави виокремити проблему самообмеження усіх видів і проявів людської діяльності, яка, в першу чергу, ґрунтується на вираженому оцінюванні наслідків власних дій і вчинків людини. Саме нині повинні стати пріоритетними такі моральні настанови, як стриманість, помірність, самообмеження. Людина повинна більш ефективно використовувати такий вагомий важіль, як моральність, який притаманний їй від природи і неодноразово вже утримував її від згубних кроків.

Аналізуючи проблему особистості, Л. С. Виготський зазначає, що "особистість стає для себе тим, чим вона є в собі, через те, що вона пред'являє іншим" [3, с. 196]. Репрезентація цієї думки на проблему ставлення людини до навколишнього середовища дозволяє погодитися з припущенням, що у разі сповідування людиною прагматичного погляду на природу виростає "споживач", якщо у природі вона вбачає лише об'єкт, здатний задовольнити власні потреби, формується "безжалісний споживач", коли ж людина підносить себе над природою через упевненість у своїй виключності, то утворюється "безжалісний споживач", який не має свого коріння як біологічна і соціальна істота.

Окремої значущості у розв'язанні екологічних проблем через формування етичного ставлення до навколишнього середовища набувають теоретичні засади екологічної філософії, яка з'явилася у 1972 р. та була названа її засновником Арне Наессом "глибинна екологія". На відміну від так званої "поверхневої екології", яка вбачає розв'язання екологічних проблем мірою, необхідною для збереження здоров'я і добробуту людини, глибинна екологія розглядає усі форми життя на Землі як рівноцінні та рівнозначні. Її зміст відкидає домінуючу роль людини у довкіллі. За цією теорією, людина як один із біологічних видів, не має жодних привілеїв щодо використання інших видів, а її вплив на природу має бути мінімальним.

Існує думка, що глибинна екологія за своєю концепцією скоріше апелює до людської мудрості, ніж до наукових аргументів, спираючись на різноманітні форми світосприйняття, претендуючи на синтез багатьох філософських учень. Постулати глибинної екології не заперечують процвітання людства загалом, але наполягають, що таке процвітання має відбуватися без руйнівного домінування над природою. Глибинна екологія висвітлює позиції біоцентризму і скоріше співвідноситься з людською мудрістю, аніж із науковими аргументами.

Зазначимо, що, окрім глибинної екології, існують й інші течії екологічної філософії, такі як соціальна екологія, біорегіоналізм, екологічний фемінізм, які складають підґрунтя сучасного радикального екологізму.

Узагальнюючи вищевикладені означення, підходи, мету і завдання екологічної етики, ми робимо припущення щодо провідної функції екологічної етики, котру вона має виконувати, і визначаємо її як засаду, під впливом якої у людини відбувається формування установки на оптимально-моральну взаємодію з природою, що визначає відповідну поведінку в навколишньому середовищі та поширюється на професійну діяльність і повсякденне життя.

З огляду на викладене ми окреслюємо зв'язок між глобальними проблемами сучасності, однією з яких є екологічна, і можливостями людської діяльності у вирішенні цієї проблеми, тобто екологічною діяльністю, і визначаємо її як елемент або складову екологічної етики, відповідно яку не можна уявити без екологічних знань, екологічної свідомості й екологічних переконань.

Ми беремо до уваги той факт, що екологічна діяльність може мати широкі розвої спрямованості, реалізовуватися різними засобами, на різних рівнях, різними шляхами, але вона завжди пов'язана з матеріальною та духовною сферами людини.

У нашому розумінні екологічна діяльність безпосередньо пов'язана з екологічною етикою через поняття екологічної ефективності. Як зазначає академік А. Урсул, ефективність будь-якого виду діяльності є інтегральною характеристикою її розвитку і пов'язує результат діяльності з іншими її компонентами. Ефективність діяльності спрямована на отримання результатів, які максимально задовольняють потреби, що зреалізують мету діяльності. Вчений пропонує поряд з іншими поняттями ефективності запровадити поняття екологічної ефективності, яка б визначала ступінь раціональності екодіяльності, орієнтованість її розвитку на досягнення максимально корисних екологічних результатів, а головне, вона має відображати рівень взаємодії суспільства і природи, рівень розвитку соціоєкосистеми [10, с. 130-131]. Таким чином, еколого-етична діяльність людини не передбачає отримання матеріальних цінностей, не може передбачати заохочень або переваг, вона ґрунтується лише на усвідомленні морально-ціннісних настанов і виявляється як у засадах мети діяльності, так і у виборі засобів досягнення цієї мети.

1. Бганба-Церера В. Р. Экологическая проблема: философские основы и пути решения. – М.: РАУ, 1994. – 79 с.

2. Васюта О. А., Васюта С. І., Філіпчук Г. Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії: У 4 т. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. 4. – 552 с.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3. – 367 с.
4. Кисельов М. М. Гуманістичні засади сучасної екології // Філософська думка. – 2000. – № 3. – С. 4-23.
5. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Тандем, 2000. – 320 с.
6. Крисаченко В. С., Хилько М. І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: “Знання України”, 2002. – 598 с.
7. Медведев В. И., Алдашева А. А. Экологическое сознание: Учебное пособие. – Изд. 2-е, доп. – М.: Логос, 2001. – 384 с.
8. Моисеев Н. Н. Мир XXI века и христианская традиция // Экология и жизнь. – 2003. – № 1. – С. 6-10.
9. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / За ред. Н. Г. Нічкало, В. О. Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2000. – 322 с.
10. Урсул А. Д. Перспективы экоразвития. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
11. Хесле В. Философия и экология. – М.: Наука, 1993. – 202 с.
12. Хилько М. Екологічна криза у філософсько-етичному вимірі // Філософська думка. – 2000. – № 3. – С. 24-46.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2005

Л. Лукьянова, С. Лапаенко

**Роль экологической этики в процессе формирования духовности
взрослого человека**

Исследуются возможности экологической этики в решении этических и нравственных проблем, которые ведут к замене антропоцентрической парадигмы на экоцентрическую – в отношении как к человеку, так и к каждому живому существу.

L. Lukianova, S. Lapaenko

Role of Ecological Ethics in an Adult's Spirituality Formation Process

The possibilities of ecological ethics in solving ethical and moral problems are analyzed. They lead to a change of an anthropocentric paradigm to an ecocentric one towards a person or any other living being.